

Національна академія педагогічних наук України
Інститут проблем виховання

ГЛУШКО НАДІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 377.035:316.624-053.67(043.3)

**СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ
ДЕЗАДАПТОВАНИХ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ
У ПРОФЕСІЙНИХ ЛІЦЕЯХ**

13.00.05 – соціальна педагогіка

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання НАПН України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор
Супрун Микола Олексійович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
психокорекційної педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Коношенко Сергій Володимирович,
ДВНЗ “Донбаський педагогічний університет”,
декан педагогічного факультету;

кандидат педагогічних наук
Котловий Сергій Анатолійович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, старший викладач кафедри
соціальної педагогіки і педагогічної майстерності.

Захист дисертації відбудеться “ 24 ” січня 2017 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій частині та на сайті Інституту проблем виховання НАПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано “21” грудня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. А. Комаровська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах розбудови громадянського суспільства, входження України до Європейського простору важливого значення набувають питання виховання особистості, здатної до активної участі в цих процесах. Однак за економічної, політичної, соціальної кризи загострюється проблема підліткової дезадаптації. Зростає кількість старших підлітків, які не в змозі адаптуватися до умов соціального середовища, що призводить до складних наслідків: викривлення життєвих цінностей та соціальних установок, конфліктності, асоціальних проявів, відчуження від сім'ї та школи, підліткового алкоголізму. Водночас традиційні інститути соціалізації підлітків – загальноосвітня школа, позашкільні заклади, сім'я – значно послабили свій вплив на підростаюче покоління. Це породжує небезпеку втрати соціального контролю над процесом становлення значної частини молоді.

У зв'язку з цим оновлення змісту і форм соціально-педагогічної роботи з підлітками є важливим завданням соціальної політики держави у сфері дитинства, що засвідчують положення Законів України “Про охорону дитинства”, “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю”, “Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, Концепція програми профілактики правопорушень на період до 2015 року, Загальнодержавна програма “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року.

Питання соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю знайшли широке висвітлення в наукових працях Т. Алексєнко, О. Безпалько, І. Зверєвої, А. Капської, Г. Лактіонової, Ж. Петрочко та інших.

Проблеми профілактики та корекції різних відхилень у поведінці підлітків різноаспектно розглянуто у дослідженнях сучасних учених: профілактика деліквентної поведінки (Н. Богомолва, Н. Клішевич, О. Попов та інші), вживання наркотичних та психоактивних речовин (Н. Литвинова, Т. Мартинюк та інші), профілактика комп'ютерної адикції (Н. Сергєєва), профілактика агресивної поведінки підлітків (К. Сергєєва), профілактика віктимної поведінки (В. Терпелюк), профілактика девіантної поведінки (О. Беца, М. Ковальчук, В. Лютий, Т. Окушко, В. Оржеховська, І. Парфанович, Г. Пономаренко, Т. Федорченко, М. Фіцула та інші), профілактика впливу кримінальної субкультури (С. Замула), профілактика ВІЛ-інфекції (Т. Журавель та інші).

Вивченню дезадаптації дітей та молоді присвячені наукові розвідки психологів (Л. Дзюбко, В. Каган, А. Лучинкіна, Н. Максимова, Л. Новікова, І. Петрюк, І. Сабазнадзе, Г. Федоришин) та соціальних педагогів (А. Андрійчук та інші).

Реабілітаційна діяльність з підлітками постала в центрі уваги соціологічних (Н. Гусак, Т. Мусійчук), педагогічних досліджень (Б. Алмазов, С. Белічева, М. Вайзман, А. Гордєєва, І. Зверєва, С. Коношенко, Г. Лаврентьєва, О. Молчан, В. Мороз, В. Ніколаєва, А. Петринін, О. Петрошук, Є. Пліско, Т. Хижаєва, І. Цушко, Ю. Чернецька, В. Шпак, та інші).

Питання професійної підготовки педагогів до роботи з дезадаптованими дітьми розглядають С. Коношенко, Л. Міщик, С. Харченко та інші.

Різні аспекти виховання, адаптації учнів закладів професійно-технічної освіти висвітлено у дослідженнях Ю. Клочан (специфіка соціальної адаптації учнів у професійно-технічних навчальних закладах), Л. Кримчак (адаптація учнів-сиріт до навчання у професійно-технічних навчальних закладах), В. Давидович (професійна адаптація випускників профтехучилищ на виробництві), С. Котлового (формування соціального досвіду безконфліктної поведінки), А. Тургенєвої (формування соціально активної позиції учнів у позанавчальній діяльності) та інших.

Однак проблема соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях цілісного висвітлення не набула. Водночас огляд наукових джерел та аналіз життєвих реалій підтверджують, що ця проблема загострюється і потребує продуктивного вирішення у теоретичному і практичному вимірах.

Вивчення теоретичних аспектів означеного питання та практичного досвіду педагогів дало змогу виявити *суперечності* між:

- соціальним запитом суспільства на вирішення проблеми соціальної реабілітації дезадаптованої особистості і недостатнім її теоретичним осмисленням;
- потребою у консолідації зусиль інститутів соціального виховання щодо соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків та несформованою готовністю педагогів цих закладів до реабілітаційної діяльності;
- необхідністю соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях та нерозробленістю методичного забезпечення цього процесу.

Отже, актуальність проблеми, необхідність усунення виявлених суперечностей на рівні соціально-педагогічної теорії та практики зумовили вибір *теми* дисертації: **“Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складником наукової теми “Соціалізація особистості у різних виховних середовищах” лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України (державний реєстраційний номер 01061U000430). Тему дисертації затверджено Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 1 від 28.01.2010 р.), узгоджено бюро Міжвідомчої ради координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження – на основі аналізу наукових джерел з досліджуваної проблеми теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях.

Відповідно до мети окреслено **завдання дослідження**:

1. Шляхом теоретичного аналізу проблеми соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків уточнити сутність ключових понять дослідження: дезадаптовані старші підлітки, соціальна реабілітація **дезадаптованих** старших

підлітків.

2. Визначити особливості підліткової дезадаптації.

3. Розробити критерії, показники та схарактеризувати рівні дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв.

4. Обґрунтувати соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях та експериментально перевірити їх ефективність.

Об'єкт дослідження – соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків.

Предмет дослідження – соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: діяльнісний, особистісно орієнтований, компетентнісний наукові підходи до виховання і розвитку особистості (І. Бех, Т. Кравченко), педагогічні ідеї педагогів минулого століття стосовно поєднання навчання з продуктивною працею, “система перспективних ліній” (А. Макаренко), індивідуалізації в педагогічному процесі (В. Сорока-Росинський), педагогіки гуманізму (В. Сухомлинський); концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко); наукові ідеї стосовно: факторів і проявів дезадаптації у вихованців (Л. Дзюбко, Н. Кононова, Н. Максимова, Л. Міщик, О. Новікова, І. Сабазнадзе, Г. Федоришин); закономірностей розвитку особистості під впливом різних чинників соціального середовища й виховання (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн); теоретичні дослідження соціально-педагогічних технологій (Р. Вайнола, С. Коношенко, С. Харченко), реабілітаційної роботи з різними категоріями населення (Б. Алмазов, М. Вайзман, А. Гордєєва, С. Коношенко, О. Молчан, А. Наточій, В. Нечипоренко, Р. Овчарова, В. Шпак), закономірностей розвитку особистості у підлітковому віці (Л. Божович, Б. Ельконін, В. Кащенко, І. Кон, В. Татенко та інші).

Для розв'язання поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**:

– теоретичні: аналіз філософських, психологічних, юридичних, соціально-педагогічних наукових джерел, нормативних і законодавчих документів щодо реабілітаційної роботи з дезадаптованими старшими підлітками; синтез, порівняння, узагальнення – для вивчення змісту соціальної реабілітації;

– емпіричні: анкетування, опитування (бесіди, інтерв'ю), експертне оцінювання, лонгітюдне спостереження на констатувальному етапі для вивчення проявів дезадаптації старших підлітків; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи), що мав неперервний характер, педагогічний моніторинг на всіх етапах експериментальної роботи для відстеження динаміки реабілітації старших підлітків;

– методи математичної статистики для перевірки вірогідності отриманих результатів дослідження (χ^2 -критерій Пірсона).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях (соціально-педагогічна підтримка дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях; підготовка педагогів професійних ліцеїв до здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків; налагодження партнерства ліцею і родини у процесі соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків);

– розроблено критерії та показники дезадаптації старших підлітків (*соціально-нормативний*: знання про норми і правила поведінки у суспільстві, усвідомлення відповідальності за порушення морально-етичних поведінкових норм, навчальна успішність; *ціннісно-мотиваційний*: мотивація до позитивної самореалізації; сформованість соціальних життєвих цілей і перспектив, ціннісне ставлення до себе та інших; *особистісно-поведінковий*: дотримання культури спілкування, дотримання здорового способу життя, соціальна активність), схарактеризовано *рівні* дезадаптації старших підлітків (початковий рівень, ситуативний рівень, критичний рівень);

– *уточнено* сутність понять: соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків як комплекс педагогічних, соціальних, психологічних заходів, які спрямовані на відновлення порушених соціальних зв'язків і відносин підлітків зі шкільним та сімейним середовищем, приведення їх колективної та індивідуальної поведінки у відповідність до загально визнаних суспільних норм і правил, формування особистісних якостей підлітків, які сприятимуть формуванню активної життєвої позиції та інтеграції в суспільство; дезадаптовані старші підлітки як особи віком від 13 до 15 років, які внаслідок дії різноманітних складних соціальних умов, обставин життя й індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов соціального середовища, у результаті чого неспроможні виконувати свої соціальні ролі, що проявляється у порушенні взаємодії із соціальним середовищем, у несформованості комунікативної культури, в нестійкій самооцінці, у негативному ставленні до навчання і школи взагалі, у порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості;

– *набули подальшого розвитку* зміст, форми та методи соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробленні та впровадженні діагностичної методики для виявлення рівнів дезадаптації старших підлітків у професійних ліцеях, у розробленні та апробації програми соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях, змісту науково-методичної роботи з педагогами професійних ліцеїв щодо соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків та партнерської взаємодії педагогів і батьків дезадаптованих старших підлітків; методичних рекомендацій для педагогічних працівників професійних ліцеїв щодо роботи з дезадаптованими підлітками та їх батьками.

Положення і висновки дослідження можуть бути використані студентами, викладачами, соціальними працівниками та соціальними педагогами, вчителями загальноосвітніх шкіл і професійних ліцеїв, викладачами закладів професійно-технічної освіти, батьками, практичними психологами, спеціалістами

реабілітаційних закладів; у підготовці майбутніх соціальних педагогів під час викладання курсів “Соціальна педагогіка”, “Технології соціально-педагогічної роботи”, “Соціально-педагогічна робота у закладах освіти”; у системі підвищення кваліфікації фахівців соціальної та освітньої сфери.

Результати дисертації **впроваджено** у практику діяльності Київського професійного будівельного ліцею (довідка про впровадження № 595 від 28.12.2015 р.), Київського професійного ліцею сфери послуг (довідка про впровадження № 533 від 26.06.2015 р.), Київського вищого професійного училища технологій та дизайну виробів із шкіри (довідка про впровадження № 402 від 17.11.2014 р.), Служби у справах дітей Дарницької районної в м. Києві Державної адміністрації (довідка про впровадження № 3298 від 16.11.2015 р.), Професійно-технічного училища № 33 с. Мрин Чернігівської області (довідка про впровадження № 262 від 24.11.2015 р.), Київського економічного інституту менеджменту (довідка про впровадження № 83 від 23.11.2015 р.), ДНЗ “Монастирищенський професійний ліцей” Черкаської області (довідка про впровадження № 01–45 від 20.01.2016 р.), Маневицького професійного ліцею Волинської області (довідка про впровадження № 538/01–05 від 12.01.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. У науково-методичному посібнику “Профілактика шкідливих звичок у дезадаптованих старших підлітків” (у співавторстві з О. Лящук) дисертанткою написано розділ 1 “Дезадаптація старших підлітків як соціально-педагогічна проблема”, підрозділ 2.1 “Профілактика шкідливих звичок у процесі соціальної реабілітації підлітків в умовах професійних ліцеїв”.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено на науково-практичних заходах різного рівня: *міжнародних* – “Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми” (Кіровоград, 2010), “Проблеми гуманізації навчання у вищому закладі освіти” (Ірпінь, 2011), International scientific-practical conference of pedagogues and psychologists “Scientific genesis” (Geneva, Switzerland, 2014), “Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи” (Дрогобич, 2015); *всеукраїнських* “Виховання особистості: погляд крізь духовність” (Київ, 2010), “Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів” (Київ, 2011, 2013); “Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток” (Одеса, 2010), “Актуальні проблеми правового виховання учнівської та студенської молоді в умовах становлення громадянського суспільства” (Київ, 2015).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії соціальної педагогіки Інституту проблем виховання НАПН України (Київ, 2009–2016).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 17 публікаціях автора (11 одноосібні), з них: 7 статей у вітчизняних і 1 стаття у зарубіжному науковому фаховому виданні, 7 статей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 1 стаття в інших виданнях, 1 науково-методичний посібник.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел – 234 найменування (з них – 4 іноземними мовами). Робота містить 17 додатків на 49 сторінках. Загальний

обсяг дисертації становить 263 сторінки, з них основного тексту – 190 сторінок. Робота містить 11 таблиць та 12 рисунків, із них 3 таблиці на повну сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, зазначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження; визначено наукову новизну, практичну значущість одержаних результатів; подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, відомості про публікації.

У *першому розділі* – **“Теоретичні засади дослідження соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків”** – з'ясовано ступінь розробленості означеної проблеми у психолого-педагогічній теорії і практиці, здійснено аналіз понятійно-категоріального апарату дослідження; уточнено сутність понять “соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків” та “дезадаптовані старші підлітки”, визначено особливості підліткової дезадаптації.

Аналіз наукових джерел з досліджуваного питання свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття “соціальна реабілітація” як соціально-педагогічного явища. Важливе значення для вирішення цієї проблеми мають теоретичні положення вітчизняних учених, котрі розглядають соціальну реабілітацію як: комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом соціальних зв'язків та відносин (О. Безпалько); систему заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для повернення особи до активної участі в житті, відновлення її соціального статусу (В. Маруніч, В. Шевчук, О. Яворенко); як діяльність, спрямовану на відновлення стану повноцінної життєдіяльності і соціального функціонування індивіда або соціальної групи, що опинилися в стані соціальної дезадаптації (І. Зверева); своєрідну систему, яка забезпечує відновлення порушених соціальних зв'язків і відносин (В. Теслюк); як комплекс педагогічних, соціальних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на компенсацію соціальних відхилень (С. Коношенко).

З урахуванням позицій учених розглядаємо соціальну реабілітацію як комплекс педагогічних, соціальних, психологічних і медичних заходів, спрямованих на відновлення порушених або втрачених індивідом соціальних зв'язків та відносин.

Для уточнення сутності соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків розглянуто поняття “дезадаптовані діти”, що тлумачиться як діти, які з різних причин (внаслідок вроджених дефектів, вад розвитку, упущень у вихованні, педагогічної занедбаності) не можуть на рівні з однолітками адаптуватися до умов середовища їх життєдіяльності (школи, групи однолітків тощо), що суттєво впливає на їх розвиток і самовираження (Т. Алексеєнко).

На підставі аналізу наукових джерел і педагогічної практики дисертанта визначено такі особливості дезадаптації у старшому підлітковому віці: різка емоційна нерівноваженість, що породжує непорозуміння у стосунках з дорослими; неадекватна критичність в оцінці себе і дорослих, що спричиняє високий рівень конфліктності; слідування негативним зовнішнім ознакам дорослості (куріння, вживання алкоголю тощо), що призводить до культивування шкідливих звичок;

нестійка самооцінка, що негативно позначається на навчанні і стосунках з учителями та однолітками; несформованість культури спілкування, що перешкоджає позитивній взаємодії з однолітками; відсутність мотивації до навчання, що призводить до надзвичайно низького рівня успішності, стійкого негативного емоційного ставлення до школи; деформація ціннісних орієнтацій, порушення соціального самовизначення підлітків, що спричиняє несформованість соціальних життєвих цілей і перспектив.

Отже, *дезадаптовані старші підлітки* – це особи віком від 13 до 15 років, які внаслідок дії різноманітних складних соціальних умов, обставин життя й індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов соціального середовища в результаті чого неспроможні виконувати свої соціальні ролі, що проявляється в порушенні взаємодії із соціальним середовищем, у несформованості комунікативної культури, в нестійкій самооцінці, в негативному ставленні до навчання і школи взагалі, у порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості.

Узагальнення поглядів учених дало змогу уточнити сутність поняття “соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків” як комплекс педагогічних, соціальних, психологічних заходів, які спрямовані на відновлення порушених соціальних зв’язків і відносин підлітків зі шкільним та сімейним середовищем, приведення їх індивідуальної та колективної поведінки у відповідність до загально визнаних суспільних правил і норм, формування особистісних якостей підлітків, які сприятимуть формуванню активної життєвої позиції та інтеграції в суспільство.

Значним педагогічним потенціалом для вирішення проблеми підліткової дезадаптації шляхом соціальної реабілітації володіють професійні ліцеї, які є навчальними закладами професійної освіти, що реалізують інтегровані освітні програми підготовки робітників з вивченням дисциплін конкретного профілю і забезпечують одержання кваліфікації “кваліфікований робітник”. Зокрема, з’ясовано, що на базі окремих професійних ліцеїв створено групи допрофесійної підготовки для дезадаптованих старших підлітків, які працюють за відповідними програмами. За рішенням Педагогічної ради школи та за рекомендацією Служби у справах дітей до окремих допрофесійних груп професійних ліцеїв зараховуються дезадаптовані старші підлітки після закінчення 8-ми класів загальноосвітньої середньої школи, що дає змогу в професійному ліцеї здобути базову середню освіту і допрофесійну підготовку та шляхом соціальної реабілітації позбутися ознак дезадаптації.

У *другому розділі* – “**Дослідження стану дезадаптації старших підлітків у професійних ліцеях**” – розроблено критерії та показники, запропоновано методіку діагностування та проаналізовано стан дезадаптації старших підлітків-учнів допрофесійних груп професійних ліцеїв.

Критеріями і відповідними показниками дезадаптації старших підлітків допрофесійних груп професійних ліцеїв як об’єктів реабілітаційного процесу є: *соціально-нормативний критерій*: знання про норми і правила поведінки у

суспільстві, усвідомлення відповідальності за порушення морально-етичних поведінкових норм, навчальна успішність; *ціннісно-мотиваційний критерій*: мотивація до позитивної самореалізації; сформованість соціальних життєвих цілей і перспектив, ціннісне ставлення до себе та інших; *особистісно-поведінковий критерій*: дотримання культури спілкування, дотримання здорового способу життя, соціальна активність.

Для виявлення стану дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв використано *діагностувальний інструментарій*: спостереження, бесіди, аналіз документів, наданих школою (учнівські табелі, характеристики), адаптована анкета для підлітків С. Коношенко, анкета вивчення емоційно-мотиваційної спрямованості старших підлітків, авторський опитувальник для старших підлітків, оцінка комунікативних та організаторських якостей вихованця (Є. Рогов), експрес-діагностика соціальних цінностей особистості, експрес-діагностика довіри (за шкалою Розенберга), експрес-діагностика рівня соціальної емпатії.

Експериментальною базою дослідження обрано групи допрофесійної підготовки (для дезадаптованих старших підлітків) Київського професійного ліцею “Авіант” та Київського професійного ліцею будівництва, ДПТНЗ “Київське вище професійне училище технологій та дизайну виробів із шкіри”, Професійно-технічного училища № 33 с. Мрин Чернігівської області, ДНЗ “Монастирищенський професійний ліцей” Черкаської області, Маневицького професійного ліцею Волинської області. На різних етапах експериментом було охоплено 392 особи: 127 учнів допрофесійних груп професійних ліцеїв, 44 вчителів-предметників, соціальних педагогів, психологів, 10 майстрів виробничого навчання, 211 батьків та осіб, що їх замінюють.

За результатами констатувального етапу виявлено і схарактеризовано рівні (початковий, ситуативний, критичний) дезадаптації старших підлітків-учнів професійних ліцеїв.

Старші підлітки-учні професійних ліцеїв з *початковим рівнем* дезадаптації (8,5 %) володіють певними знаннями про норми та правила поведінки у суспільстві, проте використовують їх лише за окремих обставин; усвідомлюють відповідальність за порушення морально-етичних поведінкових норм, проте не можуть протидіяти негативним впливам; мають низький рівень навчальної успішності (“3–6” балів), який знизився у 7–8 класах; прагнуть до позитивної самореалізації, але не в навчальній діяльності, не розуміють, як цього можна досягти; мають сформовані окремі життєві цілі і перспективи, проте не усвідомлюють шляхів їх досягнення; їх самооцінка нестійка, такі учні не завжди адекватно оцінюють свої дії і вчинки, негативно ставляться до педагогів, що проявляється в опорі їх педагогічному впливу, проте підлітки проявляють певний рівень довіри до дорослих, їм притаманна емпатія; вони не дотримуються здорового способу життя, курять, інколи вживають слабоалкогольні напої, проте не вважають це самоціллю у житті; часто не дотримуються культури спілкування; мають бідний лексичний запас, ситуативно вживають нецензурні слова, періодично конфліктують з однолітками і педагогами; інколи прагнуть до соціальної активності, проте лише у тих видах діяльності, які

подобаються або з яких є практичний зиск.

Старші підлітки-учні професійних ліцеїв із *ситуативним рівнем* дезадаптації (51,3 %) володіють лише окремими знаннями про норми та правила поведінки у суспільстві, проте не вважають доцільним використовувати їх; частково усвідомлюють відповідальність за порушення морально-етичних поведінкових норм, проте вважають, що можуть уникнути відповідальності за свої дії; мають стабільно низький рівень навчальної успішності (“3–5” балів), який поступово знижувався при переході із класу в клас; періодично прагнуть до позитивної самореалізації, проте відсутність успіху призводить до пошуку різних шляхів самоствердження; не усвідомлюють своїх життєвих цілей і перспектив, що призводить до зневіри у можливості успішного майбутнього; мають несформовані ціннісні орієнтації, нестійку завищену або занижену самооцінку, негативне ставлення до педагогів, що проявляється у періодичному опорі їх педагогічному впливу; підлітки виявляють довіру лише до окремих значущих дорослих, їм притаманна емпатія лише за певних обставин; вони не дотримуються здорового способу життя, курять, постійно вживають слабоалкогольні напої, вважають це нормою поведінки; **не** дотримуються культури спілкування; мають бідний лексичний запас, постійно вживають нецензурні слова, конфліктують з однолітками і педагогами; не прагнуть до соціальної активності.

Старші підлітки-учні професійних ліцеїв із *критичним рівнем* дезадаптації (40,2 %) не володіють знаннями про норми та правила поведінки у суспільстві, не прагнуть до їх пізнання; не усвідомлюють та ігнорують відповідальність за порушення морально-етичних поведінкових норм, тому часто перебувають на межі асоціальної поведінки. Вони мають низький рівень навчальної успішності (“2–4” бали), який притаманний їм з початкової школи; не прагнуть самореалізуватись у позитивній діяльності, не мають мотивації до навчальної діяльності, проте намагаються самореалізуватись у домінуванні над іншими, у порушенні норм поведінки; не мають сформованих життєвих цілей і перспектив, проте прагнуть досягнення матеріального благополуччя, допускаючи злочинний шлях; неадекватно оцінюють свої дії і вчинки, у таких підлітків не сформовані ціннісні орієнтації, вони мають стійку завищену або занижену самооцінку, негативно ставляться до педагогів, виявляють різкий демонстративний опір їх педагогічному впливу, стійку недовіру до дорослих, відсутність емпатії; не дотримуються здорового способу життя, систематично курять, вживають слабоалкогольні та періодично міцні напої, мають спроби вживання легких наркотичних речовин, вважають це засобом самоствердження; не розуміють і не дотримуються культури спілкування; мають бідний лексичний запас, постійно вживають нецензурні слова, сприяють конфліктним ситуаціям з однолітками і педагогами; не прагнуть до суспільної активності, не вважають це цікавим для себе.

З метою вивчення особливостей ситуації соціального розвитку підлітків у сім'ї проведено діагностування батьків дезадаптованих старших підлітків, результати якого засвідчили необхідність підвищення їх педагогічної культури.

Проведення діагностування педагогічного персоналу ліцею для з'ясування

вмотивованості педагогів до реабілітаційної діяльності, їх ціннісних орієнтацій у взаєминах з дезадаптованими старшими підлітками, наявності у них відповідних знань про особливості підліткового віку, дезадаптацію та її прояви, суть процесу соціальної реабілітації та умови, форми, методи її здійснення виявило, що для ефективної соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях педагоги професійних ліцеїв та майстри виробничого навчання потребують відповідної теоретичної і практичної підготовки.

У *третьому розділі* – **“Експериментальна перевірка соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях”** – обґрунтовано соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях, експериментально перевірено їх ефективність, апробовано програму соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях, подано перебіг та результати формувального етапу експерименту.

За результатами теоретичного аналізу наукових джерел та даними констатувального етапу експерименту визначено такі соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях: соціально-педагогічна підтримка дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях; підготовка педагогів професійних ліцеїв до здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків; налагодження партнерства ліцею і родини у процесі соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків.

Соціально-педагогічна підтримка дезадаптованих старших підлітків (перша соціально-педагогічна умова) передбачала різнобічний вплив на особистість підлітків шляхом надання їм педагогічної (розвиток інтелектуальних, естетичних, етичних здібностей), психологічної (розвиток творчої активності, самопізнання, подолання негативних емоцій, створення умов для саморозвитку особистості) соціальної (прийняття норм і правил життєдіяльності у соціумі, засвоєння безконфліктних способів взаємодії), правової (ознайомлення підлітків з правами та обов'язками, захист їх прав) допомоги та забезпечення допрофесійної підготовки у професійних ліцеях й організувалася за блоками: організаційно-управлінський (об'єднання зусиль всіх структурних підрозділів професійного ліцею (вчителі-предметники, класні керівники, майстри виробничого навчання, психологи, соціальний педагог, адміністрація ліцею та інших соціальних інститутів) на реалізацію програми соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків); діагностико-проектний (проведення діагностування, яке сприяло визначенню рівнів дезадаптації старших підлітків, факторів, які спричинили дезадаптацію, та потенційних можливостей підлітків), духовний (розвиток гуманних, етичних стосунків між підлітками, педагогами та іншими учасниками реабілітаційного процесу й участь у різних формах діяльності), інтерактивно-комунікативний (використання різних видів діяльності), аналітико-корекційний (виявлення динаміки змін, які відбуваються під час реабілітаційного процесу, та підбиття підсумків проведеної соціально-педагогічної роботи), нормативно-правовий (ознайомлення підлітків з їх правами й обов'язками, захист прав підлітків із асоціальних сімей).

До партнерської взаємодії залучалися різні соціальні інститути (кримінальна поліція у справах дітей, соціальні служби, Служби у справах дітей, медичні заклади, вищі навчальні заклади відповідних профілів тощо) для участі у спільних заходах (з профілактики шкідливих звичок та правопорушень, надання правової допомоги підліткам у скрутних життєвих ситуаціях тощо).

Застосування особистісно орієнтованого підходу у навчальній діяльності дало змогу підвищити рівень навчальних досягнень учнів, нормалізувати самооцінку, відновити віру у свої можливості. Усуненню прогалин у знаннях сприяв помірний темп навчання, його позитивна емоційна насиченість, індивідуальний підхід до кожної дитини з опорою на її позитивні якості, використання методів стимулювання, створення на уроці ситуації успіху.

З метою розвитку гуманних почуттів (емпатії, довіри, поваги), взаєморозуміння, взаємодопомоги підлітки залучались до участі у благодійних акціях для дітей шкіл-інтернатів та ветеранів війни, до волонтерської діяльності.

Формуванню у підлітків організаторських навичок, активізації життєвої та соціальної позиції сприяло залучення до самоврядування на рівні групи та ліцею.

Розвиток у дезадаптованих підлітків соціальних навичок взаємодії, проектування своєї діяльності та пошуку засобів її реалізації; виховання відповідальності за доручену справу та почуття особистої значущості уможливило здійснення екологічного проекту “Довкілля”. Змістовим наповненням означеного заходу стали: конкурс на кращий проект облаштування території ліцею, участь у міській програмі “Довкілля”, проведення туристичного збору тощо.

Для досягнення самоусвідомлення підлітками своїх кращих рис, адекватного сприйняття себе та інших, налагодження стосунків між однолітками на засадах поваги і взаєморозуміння, розвитку комунікативних здібностей, уміння володіти емоціями, позитивно вирішувати конфліктні ситуації з учителями, батьками, однолітками проводилися тренінги “Спілкування”, “Пізнай себе”, диспути, дискусії.

Підготовка педагогів професійних ліцеїв до соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків (друга соціально-педагогічна умова) передбачала організацію цілеспрямованої роботи з педагогічним колективом, спрямованої на усвідомлення педагогами сутності соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків, формування позитивної мотивації до провадження реабілітаційної діяльності, активізацію особистісних гуманістичних якостей педагогів. Використовувалися як групові (науково-методичні семінари, засідання клубів педагогічної майстерності, засідання круглого столу, конференції, тренінги, ділові ігри тощо), так й індивідуальні форми роботи (надання консультацій, бесіди, елементи самоосвіти).

Упровадження третьої соціально-педагогічної умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях – *налагодження партнерської взаємодії педагогів з батьками дезадаптованих підлітків* – мало на меті підвищення педагогічної культури батьків та залучення їх до процесу реабілітації й організувалося у формах індивідуального та колективного спілкування з батьками.

Індивідуальна робота з батьками передбачала проведення індивідуальних консультацій та бесід як педагогами, психологами, соціальними педагогами ліцею, так і спеціалістами, запрошеними з ініціативи батьків або спеціалістів ліцею.

Прояв у педагогів до батьків дезадаптованих підлітків поваги, довіри, бажання допомогти у складній життєвій ситуації сприяли залученню їх до колективних форм роботи (батьківські збори, під час яких застосовувались елементи лекцій, диспутів; зустрічі з адміністрацією ліцею та спеціалістами інших служб).

Для упровадження соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях розроблено спеціальну програму соціальної реабілітації. Означена програма містить алгоритм застосування соціально-педагогічних та психологічних засобів для відновлення у дезадаптованих старших підлітків зв'язків із соціальним середовищем, залучення їх до позитивної діяльності з метою формування особистісних якостей, які б сприяли їх адаптації та самореалізації в соціумі.

Програма соціальної реабілітації будується на основі діяльнісного підходу, який передбачає залучення підлітків у різні види діяльності, що відповідають їх віковим особливостям, здібностям та інтересам. А саме: підлітки брали участь у реалізації різнопланових проєктів, спрямованих на вирішення їхніх проблем у самоствердженні та самореалізації. Це активізувало волю, емоційні, творчі зусилля учнів для знаходження рішення у складних життєвих ситуаціях.

Оскільки соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків відбувалася в умовах професійного ліцею, який не є реабілітаційним закладом, тому у ньому було створено реабілітаційне середовище. Визначено, що реабілітаційне середовище професійного ліцею – це спеціально організоване педагогічним персоналом професійного ліцею та за участі спеціалістів інших закладів й установ оточення дезадаптованих старших підлітків, в якому шляхом здійснення психолого-педагогічних, соціальних заходів створюються соціально-педагогічні умови реабілітації, які сприяють подоланню наслідків дезадаптації та відновленню у дезадаптованих старших підлітків основних соціальних функцій.

Соціально-педагогічні умови запроваджувалися під час реалізації програми соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків комплексно й поетапно. А саме: на *організаційно-підготовчому* етапі вивчалися можливості професійного закладу освіти щодо здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих підлітків, проводилося ознайомлення педагогів з науково-методичною літературою стосовно питань організації соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків; *діагностично-адаптаційний* етап передбачав виявлення стану підготовленості педагогічних працівників ліцею до здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків та вивчення, оцінювання і подальший прогноз розвитку індивідуально-психологічних особливостей дезадаптованих старших підлітків; третій, *корекційно-розвивальний*, етап мав на меті безпосереднє здійснення комплексу педагогічних, соціальних, психологічних заходів, які сприяють відновленню навичок спілкування дезадаптованих старших підлітків, оволодінню ними базовою середньою освітою, нормалізації поведінки, створенню умов для

допрофесійного навчання. Завершальний *підсумково-аналітичний* етап соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків передбачав підбиття підсумків та визначення перспектив подальшого розвитку.

У процесі реалізації програми застосовувалися методи: впливу на свідомість (переконавання, позитивний приклад); організації діяльності; стимулювання діяльності (слова-заохочення, схвалення, позитивна оцінка, подяка); вимогливості та стримування негативної поведінки (непрямі вимоги до підлітків, поради, прохання, побажання, перемикавання уваги з одного виду діяльності на інший); соціально-педагогічні (метод “рівний – рівному”) та психологічні (тестування, бесіди, анкетування, соціально-психологічне консультування) методи.

Різноплановість проблем дезадаптованих старших підлітків зумовила виокремлення таких взаємодоповнювальних напрямів у програмі їх соціальної реабілітації під час упровадження комплексу соціально-педагогічних умов: соціально-психологічний, соціально-педагогічний, професійно-трудоий.

Соціально-психологічний напрям стосувався формування та розвитку комунікативних умінь і навичок дезадаптованих старших підлітків, навичок ефективної взаємодії з оточенням, розвитку навичок конструктивної поведінки в конфліктних ситуаціях (проект “Спілкування – це велике благо”); формування позитивної мотивації до самопізнання та саморозвитку (проект “Пізнай себе”), сприяння формуванню перспективних життєвих планів та пошуку соціально схвалених способів їх реалізації (проект “Майбутнє починається з тебе”).

Соціально-педагогічний напрям передбачав формування у підлітків позитивної мотивації до навчальної діяльності та самореалізації (проект “Все залежить від тебе”, “Таланти поміж нас”), розширення духовного потенціалу учнів шляхом залучення до соціокультурної діяльності (проект “Пізнай прекрасне”), усунення прогалин у знаннях підлітків з метою здобуття ними базової середньої освіти (проект “Все залежить від тебе”), утвердження здорового способу життя, формування свідомого негативного ставлення до куріння, вживання алкоголю та психотропних речовин (проект “Сильний, коли здоровий”), профілактику протиправної поведінки підлітків та формування у них соціально схваленої поведінки (проект “Право і ти”).

Реалізація професійно-трудоого напрямку сприяла формуванню у дезадаптованих старших підлітків допрофесійних вмінь і навичок з відповідних профілю ліцею професій (“слюсар механоскладальних робіт”, “слюсар з ремонту автомобілів”, “столяр” та інші), їх професійному самовизначенню, забезпечила можливість додаткового заробітку для покращення матеріального становища сімей учнів та застосуванню набутих навичок у побуті.

Аналіз результатів формувального етапу засвідчив істотну позитивну динаміку рівнів дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв експериментальних груп (ЕГ) за всіма критеріями. Так, за соціально-нормативним критерієм 7,8 % підлітків ЕГ позбулися ознак дезадаптації (у контрольній групі (КГ) – 3,1 %), на 29,7 % зменшилося число підлітків ЕГ з критичним рівнем

дезадаптації та на 27,0 % у КГ, зросла кількість підлітків із початковим рівнем дезадаптації: на 34,4 % в ЕГ та на 4,9 % у КГ. У підлітків ЕГ також підвищився рівень навчальної успішності, знань про морально-етичні норми поведінки, відбулося усвідомлення відповідальності за порушення морально-етичних поведінкових норм. Зміни, які спостерігалися також і у представників КГ, зумовлені тим, що учні подорослішали, змінили середовище загальноосвітньої школи на більш сприятливе для їх самореалізації середовище професійного ліцею.

За ціннісно-мотиваційним критерієм, 4,7 % підлітків ЕГ позбулися ознак дезадаптації, у КГ таких підлітків не виявлено. На 25,0 % зменшилась кількість підлітків із критичним рівнем дезадаптації в ЕГ, на 9,5 % у КГ, на 32,8 % збільшилося число підлітків із початковим рівнем дезадаптації у ЕГ, у КГ – на **8,0 %**. В учнів підвищилася мотивація до позитивної самореалізації, визначилися соціальні життєві плани і перспективи та відбулося усвідомлення шляхів їх досягнення не кримінальним шляхом; змінилось ставлення до педагогів, яким вони чинили опір, з якими конфліктували. Це дало змогу налагодити співробітництво, сформувавши повагу, прагнення до порозуміння. Підлітки стали більш упевненими у своїх силах; поглибилася їх емпатія до рідних і друзів.

Позитивні зміни зафіксовано і за особистісно-поведінковим критерієм: 10,9 % підлітків ЕГ позбулися ознак дезадаптації (КГ – 6,3 %), на 32,9 % зменшилося число учнів із критичним рівнем дезадаптації в ЕГ (у КГ – на 7,9 %), на 25,1 % збільшилась кількість підлітків із початковим рівнем дезадаптації в ЕГ, у КГ – на 9,6 %. Старші підлітки стали учасниками різних добродійних проєктів, волонтерського руху; у них зросла мотивація до навчання, відбулося усвідомлення необхідності дотримання норм поведінки, зросла активність у загальноліцейних та групових справах.

Отже, отримані на формульовальному етапі педагогічного експерименту результати за соціально-нормативним, ціннісно-мотиваційним, особистісно-поведінковим критеріями засвідчили позитивний вплив обґрунтованих й упроваджених соціально-педагогічних умов на дезадаптованих старших підлітків (табл.).

Таблиця

Динаміка рівнів дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв

Рівні	Експериментальна група				Динаміка (%)	Контрольна група				Динаміка (%)
	на початок експерименту		на кінець експерименту			на початок експерименту		на кінець експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Початковий	6	8,3	25	39,1	+30,8	5	8,5	10	15,9	+7,4
Ситуативний	32	51,6	27	42,2	-9,4	32	51,3	35	55,5	+4,2
Критичний	26	40,1	7	10,9	-29,2	26	40,2	16	25,5	-14,7
Адаптовані	-	-	5	7,8	+7,8	-	-	2	3,1	+3,1

У підсумку кількість підлітків із критичним рівнем дезадаптації в ЕГ

зменшилась на 29,2 %, у КГ – на 14,7 %; із початковим рівнем дезадаптації збільшилася на 30,8 % у ЕГ та на 7,4 % у КГ. Число підлітків ЕГ із ситуативним рівнем зменшилося на 9,4 %, а у КГ збільшилась на 4,2 % за рахунок збільшення кількості підлітків із початковим рівнем дезадаптації та тих, що позбулися дезадаптації (ЕГ – 7,8 %, КГ – 3,1 %), що свідчить про позитивну динаміку змін.

Вірогідність результатів дослідження встановлювалася з використанням методу χ^2 -критерію (критерій Пірсона). Отримані дані доводять, що запропонована нами експериментальна програма соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях є ефективною з імовірністю 99,0 %.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування та запропоновано практичне вирішення проблеми соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях, що знайшло відображення в обґрунтуванні та експериментальній перевірці соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях.

Результати дослідження засвідчили досягнення мети та вирішення завдань, дали підстави для таких *висновків*:

1. Проблема соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях є гостро актуальною, але недостатньо вивченою.

Шляхом теоретичного аналізу уточнено сутність ключових понять дослідження. “Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків” уточнюється як комплекс педагогічних, соціальних, психологічних заходів, які спрямовані на відновлення порушених соціальних зв’язків і відносин підлітків зі шкільним та сімейним середовищем, приведення їх колективної та індивідуальної поведінки у відповідність до загально визнаних суспільних правил і норм, формування особистісних якостей підлітків, які сприятимуть формуванню активної життєвої позиції та інтеграції в суспільство.

Поняття “дезадаптовані старші підлітки” уточнюється як особи віком від 13 до 15 років, які внаслідок дії різноманітних складних соціальних умов, обставин життя й індивідуального розвитку не можуть адаптуватися до умов соціального середовища, в результаті чого неспроможні виконувати свої соціальні ролі, що проявляється в порушенні взаємодії із соціальним середовищем, у несформованості комунікативної культури, в нестійкій самооцінці, в негативному ставленні до навчання і школи взагалі, у порушенні емоційно-мотиваційної спрямованості.

2. Визначено особливості підліткової дезадаптації, а саме: емоційна невірноваженість, конфліктність; культивування шкідливих звичок; нестійка самооцінка, що негативно позначається на навчанні і стосунках з учителями й однолітками; несформованість навичок культури спілкування; відсутність мотивації до навчання, що зумовлює надзвичайно низький рівень успішності, стійке негативне емоційне ставлення до школи; деформація ціннісних орієнтацій, порушення соціального самовизначення підлітків, що спричиняє несформованість соціальних

життєвих цілей і перспектив.

3. Розроблено критерії та відповідні показники дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв: соціально-нормативний (знання про норми і правила поведінки, усвідомлення відповідальності за порушення морально-етичних поведінкових норм, навчальна успішність); емоційно-мотиваційний (мотивація до позитивної самореалізації, сформованість соціальних життєвих цілей і перспектив, ціннісне ставлення до себе та інших); особистісно-поведінковий (сформованість культури спілкування, дотримання здорового способу життя, соціальна активність).

Схарактеризовано рівні дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв: початковий, ситуативний, критичний. Складено їх типологічні характеристики.

Обґрунтовано соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях: соціально-педагогічна підтримка дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях; підготовка педагогів професійних ліцеїв до здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків; налагодження партнерства ліцею і родини у процесі соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків.

Для впровадження соціально-педагогічних умов розроблено програму соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях, яка побудована на алгоритмі застосування соціально-педагогічних та психологічних засобів для відновлення у дезадаптованих старших підлітків зв'язків із соціальним середовищем, залучення їх до позитивної діяльності з метою формування особистісних якостей, які сприяють їх адаптації та самореалізації в соціумі.

Викоремлено основні напрями (соціально-психологічний, соціально-педагогічний, професійно-трудоий) та етапи (організаційно-підготовчий, діагностично-адаптаційний, корекційно-розвивальний, підсумково-аналітичний) соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях.

Ефективність соціально-педагогічних умов соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях підтверджена шляхом порівняння результатів констатувального та формувального етапів експерименту. Зокрема, критичний рівень дезадаптації зменшився на 29,2 %, початковий рівень дезадаптації збільшився на 30,8 %, ситуативний рівень дезадаптації зменшився на 9,4 % за рахунок збільшення кількості підлітків із початковим рівнем дезадаптації та тих, що позбулися дезадаптації (7,8 %). Такий результат демонструє позитивну динаміку змін.

Вірогідність результатів дослідження встановлювалася з використанням методу χ^2 -критерію (критерій Пірсона). Отримані дані свідчать, що запропонована нами експериментальна програма соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях є ефективною з імовірністю 99,0 %.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. *Перспективним* є вивчення питань створення і функціонування реабілітаційного центру в умовах професійних ліцеїв; взаємодія державних і громадських організацій у розв'язанні проблем соціальної реабілітації старших підлітків, аналіз й узагальнення зарубіжного та вітчизняного досвіду реабілітації дезадаптованих

старших підлітків.

Рекомендовано впровадити у систему виховної роботи закладів професійно-технічної освіти програму соціальної реабілітації для роботи з дезадаптованими старшими підлітками, які здобувають базову середню освіту та допрофесійну підготовку у професійних ліцеях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Глушко Н. В. Проблема дезадаптованих старших підлітків та шляхи її вирішення в умовах професійних ліцеїв / Н. В. Глушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Н. В. Глушко. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2010. – Вип. 14, кн. 2. – С. 341–348.

2. Глушко Н. В. Дезадаптація старших підлітків як соціально-педагогічна проблема / Н. В. Глушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Н. В. Глушко. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. – Вип. 15, кн. 2. – С. 210–218.

3. Глушко Н. В. Соціалізація дезадаптованих підлітків в сучасному освітньому вимірі / Н. В. Глушко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Н. В. Глушко. – К. : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2013. – Вип. 17, кн. 1. – С. 183–193.

4. Глушко Н. В. Основні аспекти підготовки педагогів до реабілітаційної роботи з дезадаптованими підлітками у професійних ліцеях / Н. В. Глушко // Збірник наукових праць. Сер.: Педагогіка і психологія. – Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського, 2014. – Вип. 42, ч. 2. – С. 180–190.

5. Глушко Н. В. До питання соціальної реабілітації дезадаптованих підлітків / Н. В. Глушко, М. О. Супрун // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 2. – С. 246–255.

6. Глушко Н. В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків: основні етапи та напрями / Н. В. Глушко, М. О. Супрун // Юридична психологія та педагогіка. – 2012. – № 1. – С. 213–219.

7. Глушко Н. В. Дезадаптація підлітків: причини і наслідки / Н. В. Глушко, М. О. Супрун // Юридична психологія та педагогіка. – 2013. – № 2. – С. 30–39.

Статті у зарубіжних виданнях

8. Hlushko N. Social and Educational Work with Parents as the Necessary Condition of Social Rehabilitation of Maladjusted Adolescents / N. Hlushko // The Advanced science journal. – United States, December 2013. – P. 72–77.

Посібники

9. Глушко Н. В. Профілактика шкідливих звичок у дезадаптованих підлітків : [наук.-метод. посіб.] / Н. В. Глушко, О. С. Ляшук – К. : Ін-т проблем

виховання НАПН України, 2013. – 90 с.

Статті у збірниках матеріалів конференцій

10. Глушко Н. В. Соціальна реабілітація дезадаптованих підлітків як засіб профілактики злочинності неповнолітніх / Н. В. Глушко // Протидія злочинності неповнолітніх: досвід та сучасні проблеми : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 квіт. 2010 р. – Кіровоград : Кіровоградський юридичний ін-т ХНУВС, 2010. – С. 83–85.

11. Глушко К. В. Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток / К. В. Глушко, Н. В. Глушко, М. О. Супрун // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 19 лют. 2010 р. – Одеса : Одеський держ. ун-т внутрішніх справ, 2010. – С. 86–88.

12. Глушко Н. В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків в умовах професійних ліцев / Н. В. Глушко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [за ред.: О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2011. – Вип. 2. – С. 121–123.

13. Глушко Н. В. Основні напрями діяльності центрів соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків в умовах професійних ліцев / Н. В. Глушко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік / [за ред.: О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 385–388.

14. Глушко Н. В. Основні напрями соціально-педагогічно роботи з батьками дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцях / Н. В. Глушко // International scientific-practical conference of pedagogues and psychologists “Scientific genesis” (the 8th of August, 2014). – Geneva (Switzerland), 2014 – P. 247–250.

15. Глушко Н. В. Використання тренінгових технологій у процесі соціальної реабілітації дезадаптованих підлітків у професійних ліцях / Н. В. Глушко // Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи : тези III Міжнар. наук.-практ. конф., 24–26 берез. 2015 р. – Дрогобич : Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка, 2015. – С. 190–191.

16. Супрун М. О. Соціальна реабілітація дезадаптованих підлітків як необхідна умова попередження підліткової злочинності [Електронний ресурс] / М. О. Супрун, Н. В. Глушко // Актуальні проблеми правового виховання учнівської та студентської молоді в умовах становлення громадянського суспільства : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., 15–16 квіт. 2015 р. – К. : Київський ІНУ “Одеська юридична академія”, 2015. – Режим доступу : kiev.onua.edu.ua/index.php/novini-ua/199-vseukrajinska-naukovo.

Інші публікації

17. Глушко Н. В. Актуальні проблеми підготовки педагогів до реабілітаційної роботи з дезадаптованими підлітками / Н. В. Глушко // Проблеми гуманізації навчання у вищому закладі освіти : IX Ірпінські міжнар. наук. пед. читання. – Ірпінь,

2011. – С. 78–88.

АНОТАЦІЇ

Глушко Н. В. Соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2017.

Дисертацію присвячено актуальній проблемі соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків.

Уточнено сутність понять “соціальна реабілітація дезадаптованих старших підлітків”, “дезадаптовані старші підлітки”.

Схарактеризовано особливості підліткової дезадаптації.

Розроблено критерії (соціально-нормативний, ціннісно-мотиваційний, особистісно-поведінковий), показники та виявлено рівні дезадаптації старших підлітків професійних ліцеїв.

Обґрунтовано соціально-педагогічні умови соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях: соціально-педагогічна підтримка дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях, підготовка педагогів професійних ліцеїв до здійснення соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків, налагодження партнерства ліцею і родини у процесі соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях.

Розроблено та апробовано програму соціальної реабілітації дезадаптованих старших підлітків у професійних ліцеях.

Ключові слова: соціальна реабілітація, дезадаптовані старші підлітки, соціально-педагогічні умови, підлітковий старший вік, професійний ліцей.

Глушко Н. В. Социальная реабилитация дезадаптированных старших подростков в профессиональных лицеях. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.05 – социальная педагогика. – Институт проблем воспитания НАПН Украины, Киев, 2017.

Диссертация посвящена актуальной проблеме социальной реабилитации дезадаптированных старших подростков.

На основе анализа педагогической, психологической литературы уточнено понятие “социальная реабилитация дезадаптированных старших подростков”, как комплекс педагогических, социальных, психологических мероприятий, направленных на восстановление нарушенных социальных связей и отношений подростков со школьной и семейной средой, приведение их коллективного и индивидуального поведения в соответствие с общепризнанными нормами и правилами, формирование личностных качеств подростков, которые способствуют формированию их активной жизненной позиции и интеграции в общество.

Уточнена сущность понятия “дезадаптированные старшие подростки” как

лица в возрасте от 13 до 15 лет, которые в результате действия различных сложных социальных условий, обстоятельств жизни и индивидуального развития не могут адаптироваться к условиям социальной среды, в результате чего не могут выполнять свои социальные роли, что проявляется в нарушении взаимодействия со средой, в несформированности коммуникативной культуры, в неадекватной самооценке, в негативном отношении к учебе и школе, в нарушении эмоционально-мотивационной направленности.

Разработаны критерии и соответствующие показатели дезадаптации старших подростков профессиональных лицеев: социально-нормативный (знания о нормах и правилах поведения, осознание ответственности за нарушение морально-этических поведенческих норм, учебная успеваемость), ценностно-мотивационный (мотивация к положительной самореализации, сформированность социальных жизненных целей и перспектив, ценностное отношение к себе и другим), личностно-поведенческий (сформированность культуры общения, соблюдение здорового образа жизни, социальная активность).

Обоснованы социально-педагогические условия социальной реабилитации дезадаптированных старших подростков в профессиональных лицеях: социально-педагогическая поддержка дезадаптированных старших подростков в профессиональных лицеях; подготовка педагогов профессиональных лицеев к осуществлению социальной реабилитации дезадаптированных старших подростков, налаживание партнерства лицея и семьи в процессе социальной реабилитации дезадаптированных старших подростков.

Разработана программа социальной реабилитации дезадаптированных подростков в профессиональных лицеях.

Ключевые слова: социальная реабилитация, дезадаптированные старшие подростки, социально-педагогические условия, подростковый старший возраст, профессиональный лицей.

Hlushko N. V. Social Rehabilitation of Maladjusted Senior Adolescents of Professional Lyceums. – Printed as manuscript.

Dissertation for a scientific degree of PhD in pedagogics in speciality 13.00.05 – Social Pedagogy. – Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017.

The work is devoted to the issue of social rehabilitation of maladjusted senior teens. For the first time, using the basic achievements of social pedagogy and psychology, the author has proposed implementation of social rehabilitation of maladjusted senior adolescents of professional lyceums. Social and educational conditions of social rehabilitation for such a category of youth are substantiated; areas, stages and methods of social rehabilitation of maladjusted senior adolescents of professional lyceums are defined.

In this paper, the essences of the concepts “social rehabilitation of maladjusted senior teens”, “non-adapted senior teens” are specified; and the criteria of maladjustment of senior teens (social-normative, value-motivational, personal and behavioral), indices

and levels of maladjustment of senior adolescents of professional lyceums are developed and determined.

A program of social rehabilitation of maladjusted senior adolescents of professional lyceums has been developed and experimentally tested.

Keywords: social rehabilitation, non-adapted senior teenagers, social and educational conditions, teenage older age, professional lyceum.

Підписано до друку 14.12.2016 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 103.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Казимира Малевича (Боженка), 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit23@ukr.net
Сайт: nsvit.cc.ua